

GAZDASÁGI AKTIVITÁS ÉS FOGLALKOZTATÁSI SZERKEZET A VIDÉKI MAGYARORSZÁGON

Dr. Czagány László, intézetvezető egyetemi docens
Szegedi Tudományegyetem Szegedi Élelmiszeripari Főiskolai Kar
Ökonómiai és Vidékfejlesztési Intézet

SUMMARY ECONOMIC ACTIVITY AND EMPLOYMENT STRUCTURE IN RURAL HUNGARY

The number of employed people in Hungary decreased sharply in the first half of the 90s from 4.5 million to 3.6 million then since the middle of the decade rose slightly to its current 3.9 million level. The dramatic fall in the number of employed people was accompanied by large masses becoming economically inactive. Especially bad is the situation of the regions with biased industrialisation and unfavourable agricultural endowments. In the 1990s, among the economic sectors it has undoubtedly been agriculture that lost the greatest numbers, 700 thousand employees. The share of the agrarian sector in the employment decreased in one and half decades from 18 percent to 5 percent. 1.5 million people do permanent or temporary work in the agrarian sector.

Bevezetés

Magyarországon a rendszerváltás utáni másfél évtized során az agrárágazat szerepe jelentősen csökkent. A főfoglalkozásúak körében a mező-és erdőgazdaság részesedése az 1990-es 14 százalékról napjainkra 6 százalék alá csökkent. Az agrárium szerepe azonban korántsem ítéhető meg csak a GDP-hez való hozzájárulás, vagy a főfoglalkozásúak aránya alapján. Az utóbbi évtizedben Európában valóságos paradigmaváltás látszik kibontakozni, fokozatosan egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a mezőgazdaság multifunkcionalitásával kapcsolatos elképzelések. Ennek a koncepciónak az a lényege, hogy elismeri – sőt hangsúlyozza – a mezőgazdaságnak az élelmiszerek előállításán túli szerepét, amelyet a vidék társadalmi, szellemi és környezeti értékeinek megőrzése által tölt be.

Az agrárpolitika és a vidékfejlesztési politika egymáshoz közelítésének EU-s fő tézisei és eszközei Magyarországon is adaptálhatók, de látni kell, hogy alapvetően más történelmi úton jutottunk el a multifunkcionális mezőgazdasághoz, mint Nyugat-Európa. Nálunk a rendszerváltás után a vidéken élők tekintélyes hányadának a munkahely végleges

elvesztésének tragédiájával kellett szembesülnie, nagy részük az élelmiszergazdaságban dolgozott, de ezt a tömeget gyarapították a korábban ingázó ipari, építőipari munkások, bányászok stb. is. Ezzel egyidejűleg a termelőszövetkezetek felbomlása és a privatizáció nyomán a vidéki lakosság szintén tekintélyes hányada jutott – tipikus esetben üzemszerű működésre képtelen, kis méretű – földtulajdonhoz. A reményt, amit az önálló kistermelői jövő lehetősége villantott fel, a megélhetésre alkalmatlan kisüzemi méretek kegyetlen valósága hamar szertefoszlatta.

A gazdasági aktivitás alakulása

A rendszerváltás drámai változásokkal járt a magyar munkaerőpiacon. A KGST piacok összeomlása következtében az árupiacon kereslethiány jelentkezett, ami magával hozta a munkaerőpiac kereslethiányát is. A munkanélküliség megjelenése és a jövedelmek csökkenése csak tovább fokozta a kereslethiányt. Ezek a tendenciák fokozott mértékben érvényesültek az élelmiszergazdaságban. A KGST országok – köztük elsősorban a Szovjetunió – hatalmas felvevőpiacai voltak az élelmiszergazdaság feldolgozott és feldolgozatlan tömegáruinak. E tömegtermelésnek korszerű és hatékony intézményi és technológiai háttérrel nyújtott a sok tekintetben sajátos magyar nagyüzemi mezőgazdaság. A KGST piacok összeomlása és a hazai kereslet visszaesése nem csak az élelmiszertermelés mennyiségét és szerkezetét kérdőjelezte meg, hanem a kialakult földbirtok- és vállalati struktúrát is. Ez utóbbit önmagában véve is felerősítették a rendszerváltással szükségszerűen együtt járó politikai és ideológiai jelenségek.

Az 1990-es évtized első felében Magyarországon a foglalkoztatottak száma 4,5 millióra 3,6 millióra csökkent, az évtized közepétől napjainkig enyhe növekedést mutatott, jelenleg kb. 3.9 milliót tesz ki. A foglalkoztatottak számának drasztikus csökkenését a 15-64 éves korú népesség tömeges inaktívvá válása kísérte. Ez leginkább a munkapiacról tartósan kikerült, elhelyezkedni nem tudók számának növekedése révén ment végbe. A rendszerváltás utáni években a nyugdíjkorhatárt megközelítő dolgozók nagy tömegben vették igénybe a korengedményes nyugdíjat és az előnyugdíjat. Az munkaképes korú lakosság körében az inaktívak száma az elmúlt évtized közepére mintegy 2,7 millió főre nőtt és azóta lényegében stagnál. A munkaképes korú lakosság foglalkoztatási aránya az 1980-as években 90 százalék felett volt, jelenleg csak kb. kétharmados ez az arány.

Ezek a tendenciák a vidéki Magyarországon fokozott mértékben jelentkeztek. Különösen kritikus az egyoldalúan iparosodott régiók helyzete (Észak- Magyarország) valamint a

mezőgazdasági termelés szempontjából kedvezőtlen adottságú régiók helyzete. A térségeken belül az alacsonyabb lélekszámú és a vidéki központoktól távol eső települések felé haladva egyre kedvezőtlenebbek a foglalkoztatási, s ezzel együtt a megélhetési viszonyok. Az 1000 fő alatti falvakban az eltartásra – társadalmi, családi segítségre – szoruló népesség aránya meghaladja a 70 százalékot. Ennek okaként a mezőgazdaság vázolt térvésztesén túl a korábban ingázással elérhető munkahelyek számának drasztikus csökkenését is ki kell emelni. Az 1. tábla adatai azt mutatják, hogy az elmúlt másfél évtizedben minden régióban csökkent az aktivitás, de míg Közép-Magyarországon és Nyugat-Dunántúlon 1-1,5 százalékpontos a csökkenés, addig Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön 6-7 százalékpontos. Korosztályonként is differenciált a változás. Míg a 25 - 64 éves korosztályban országos szinten 70,1 százalékról 69,2 százalékra csökkent az aktivitási ráta, addig a fiatal korosztályban a 2005. évi aktivitási ráta alig több, mint 60 %-a, az idősek körében egyharmada az 1992. évinek. A 25-64 évesek aktivitása a dinamikusabban fejlődő Közép – Magyarországon valamint Nyugat- és Közép-Dunántúlon nőtt, a többi régióban csökkent.

1. táblázat: Az aktivitási ráta alakulása a 15-74 éves korúaknál régióként

Régió	1992			Együtt	2005			Együtt
	15-24	25-64	65-74		15-24	25-64	65-74	
	évesek				Évesek			
Közép-Magyarország	42,8	74,1	10,5	61,0	27,7	74,7	4,9	59,6
Közép-Dunántúl	47,4	70,2	6,0	59,8	29,5	72,2	2,1	57,2
Nyugat-Dunántúl	45,7	72,8	5,2	60,1	31,2	74,0	1,7	58,3
Dél-Dunántúl	43,4	68,6	6,3	57,2	25,4	66,2	1,9	51,6
Észak-Magyarország	41,1	66,0	5,0	54,7	25,5	62,8	1,8	48,8
Észak-Alföld	43,5	64,8	7,0	54,6	25,6	62,8	1,4	49,1
Dél-Alföld	43,1	70,3	8,5	58,2	25,4	66,3	1,7	51,6
Együtt	43,6	70,1	7,7	58,3	27,1	69,2	2,6	54,5

Forrás: A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2005. KSH 2006. .

Az inaktívak között a legnépesebb csoportot a nyugdíjasok és a „leszázalékoltak” alkotják. Arányuk meghaladja az egyharmadot. Jóllehet az elmúlt években mind a nőknél, mind a

férfiaknál emelkedett a nyugdíjkorhatár, a 60 éven felüli vidéki lakosoknak mindössze 1 százaléka aktív kereső.

A szintén nyugállományba vonult „rokkantnyugdíjasok” aránya eléri az egytizedet. (Laki, 2005) Bár aligha vitatható, hogy az elmúlt évtizedekben az „első” és „második” gazdaságban való részvétel önkizsákmányoló életmódja egészségkárosodással járt, a „leszázalékoltak” arányát mégsem lehet csupán erre visszavezetni. Jellemző, hogy a rokkant nyugdíjasok az öregségi nyugdíj korhatár közelében sűrűsödik., az 50-59 éves vidéki korosztály közel egyharmada rokkantnyugdíjas. Közülük sokan munkapiaci és megélhetési alternatíva hiányában „választják” a leszázalékolást. Ez ugyanis rendszeres és biztos havi jövedelmet jelent, ami nem túl sok, azonban biztonságot nyújt a munkanélküli lét különféle stációihoz (járadék, közmunka stb.), az elbocsátástól való állandó rettegéshez, vagy a kedvezőtlen munkapiaci alkupozícióhoz lépest. (Laki, 2005)

Az adatok azt bizonyítják, hogy napjainkban is óriási munkapiaci nyomás nehezedik az 50 év feletti vidéki népességre. Táblázatunkon látszik, hogy a 65 év feletti vidéki népesség körében az aktivitási ráta 2 százalék alatt volt 2005-ben.

A gazdaságilag inaktív csoportok közt egyfelől figyelmet érdemel, hogy a háztartás keretei közé szorultak súly a községekben nagyon erős növekedést mutat. A tanulók súlya jelentősen eltér településtípusonként, utalva az esélykülönbségekre. Míg a megyeszékhelyeken élő 29 évalatti fiatalok 37 százaléka tanul, addig a falusiaknak csupán százaléka. (Laki, 2005)

A magyarországi mezőgazdasági munkaerőpiac fő tendenciái

Az 1990-es években a nemzetgazdasági ágak közül kétségtelenül a mezőgazdaság volt a legnagyobb létszámkibocsátó, közel 700 ezerrel csökkent a foglalkoztatottak száma. Az agrárágazat foglalkoztatási részesedése másfél évtized alatt 18 százalékról 5 százalékra csökkent, ma már közelít ez az arány az Európai Unió átlagához.

Az agrárágazat foglalkoztatási súlyát tekintve természetesen szintén jelentős területi különbségek vannak. A Dél-Alföldön több mint kétszerese a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya az országos átlagnak, a falvakban élők mezőgazdasághoz kötődése pedig négyszerese a városban élőkének. Ebből az következik, hogy jól behatárolhatók azok a térségek, ahol a mezőgazdaság még mindig kiemelkedő jelentőséggel bír a munkapiacon.

2. táblázat: A munkaerő nemzetgazdasági ágak szerinti megoszlása 2006. II.

negyedévben

százalék

Régió	Mezőgazdaság	Ipar, építőipar	Szolgáltatás
Közép-Magyarország	1,1	24,0	74,9
Közép-Dunántúl	4,9	43,6	51,5
Nyugat-Dunántúl	4,8	39,6	55,6
Dél-Dunántúl	7,8	33,8	58,4
Észak-Magyarország	4,0	36,3	59,7
Észak-Alföld	7,6	32,3	60,1
Dél-Alföld	9,8	31,3	58,9
Ország összesen	4,8	32,3	62,9

Forrás: Főbb munkaügyi folyamatok 2006.január-június. KSH

A mezőgazdasági foglalkoztatottak keresetének alakulását a más ágazatokkal szembeni jövedelem-diszparitás fokozódása jellemzi. Miközben szűkütek a kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségei a háztáji és kiegészítő gazdaságokban, a mezőgazdasági bruttó átlagkeresetek 25-30 százalékkal elmaradnak az ipar és egyéb gazdasági ágazatok mögött. A mezőgazdaságban legmagasabb, kb. 15százalékos a minimálbéres alkalmazottak aránya. Nyílt titok, hogy az adó- és járulékkerülő fekete munka legjellemzőbb terepe is éppen a mezőgazdaság, amely a rendkívül alacsony munkabéreken túl még a szociális rendszerből való kimaradással is együtt jár. A bejelentetlen alkalmi munkából élők száma igen nehezen becsülhető, de nyilvánvaló, hogy ez tömegesen növeli a szociális támogatásra szoruló vidéki családok számát.

A legutóbbi Gazdaságszerkezeti Összeírás szerint 2005-ben 7900 mezőgazdasági tevékenységet végző szervezet és 707 ezer egyéni gazdaság működött. E felmérésben gazdasági méretű üzemnek számít az háztartás, amelynek 1500 m² – nél nagyobb mezőgazdasági területe, 800 m² – nél nagyobb ültetvénye, vagy legalább egy állategységnek megfelelő állatállománya van. Nem tartalmazza tehát a házkörüli és az üdülőkhöz tartozó kertek adatait.

A gazdasági szervezetek által használt átlagos termőterület 2005-ben 487 hektár volt, az egyéni gazdaságokban pedig megközelítette a 3,5 hektárt. A gazdasági szervezetek 22 százalékánál a termőterület meghaladta a 300 hektárt, e méretkategóriában művelték a gazdasági szervezetek által használt összes termőterület több mint 88 százalékát. Az egyéni gazdaságok 73 százalékában továbbra is 1 hektárnál kisebb területen gazdálkodnak. Az 50 hektárnál nagyobb területet használó egyéni gazdaságok aránya alig haladta meg az 1

százalékot, az általuk művelt terület az egyéni gazdaságok termőterületének 44 százalékát tette ki.

A mezőgazdasági tevékenységet végzőkre vonatkozó felméréseket nagymértékben nehezíti a számbavétel körének, a foglalkoztatási minőségek definíciójának tisztázatlanságai, a behatárolás bizonytalanságai. A mezőgazdasági tevékenységet végző gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok munkaerő ráfordítása jelentős eltéréseket mutat. Míg a gazdasági szervezetekben foglalkoztatottak, alkalmazottak többnyire napi 8 órában végzik tevékenységüket, az egyéni gazdaságokban nem ritka a napi néhány órás munkavégzés sem. Ez tette szükségessé az éves munkaerőegység fogalmának bevezetését, ami a néhány órás munkavégzés teljes munkaidős munkavégzésre (évi 1800 óra) való átszámítását teszi lehetővé, összehasonlíthatóvá téve a gazdasági szervezetekben és az egyéni gazdaságokban végzett munka nagyságát. 2005-ben 512 ezer dolgozó éves munkájának megfelelő munkaegységgel hozták létre az év folyamán megtermelt mezőgazdasági termékeket. Az egyéni gazdaságokban az egy gazdálkodóra jutó ledolgozott munkanapok száma 2003-ban 82, 2005-ben 75 volt.

Laki László kiváló tanulmánya szerint (*Laki, 2005*) a mezőgazdasági tevékenységet végzők számának becslésére kiindulhatunk a Gazdaságszerkezeti Összeírás foglalkoztatási adataiból. Az általa a 2003-as összeírás adataival elvégzett számítások metodikáját 2005-re adaptáljuk. Eszerint 2005-ben a 7900 gazdasági szervezetben 85 ezren végeztek állandó, 15 ezren időszakos mezőgazdasági tevékenységet, míg az egyéni gazdaságokban 4 ezer állandó és 34 ezer időszakos alkalmazott dolgozott. Ezen felül számolni kell az egyéni gazdaságokban hasznosított családi munkaerővel. Egy KSH felmérés szerint egy-egy családi gazdaságban átlagosan 1,9 fő dolgozik. Ha ezt a számot megszorozzuk a családi gazdaságok 707 ezres számával, akkor azt kapjuk, hogy megközelítőleg 1,5 millió fő végez állandó vagy időszakos mezőgazdasági munkát az egyéni gazdaságokban és a gazdasági szervezetekben.

A vidéki népesség agrárérintettségének elemzéséhez további szempontokat és adatokat is fel kell használnunk. Az őstermelőként való regisztrálás nyilvánvalóan a mezőgazdasági tevékenység jövedelemszerző funkcióját dokumentálja. A Magyar Agrárkamara felmérése szerint öt évvel ezelőtt közel 1 millió volt a regisztrált őstermelők száma. Ezeknek csak 26 százaléka volt mezőgazdaságban foglalkoztatott szövetkezeti tag illetve egyéni vállalkozó, 19 százalék volt a munkanélküliek aránya, 55 százalékuk pedig a nemzetgazdaság más ágazatában foglalkoztatott, vagy onnan vonult nyugdíjba, illetve a lakosság inaktív rétegéhez tartozó őstermelő, akiknek döntő többsége az adómentes értékhatár alatti mezőgazdasági termelést folytat, amely részben saját fogyasztását szolgálja, részben pedig értékesítésre kerül

és némi jövedelem kiegészítést nyújt. Főfoglalkozású östermelő a mezőgazdasági foglalkoztatottnak mintegy 10 százaléka, az östermelőkön belüli arányuk pedig 3 százalék körül van.

Az egyéni gazdaságok árutermelő jellege az utóbbi öt évben fokozódott, de még mindig a saját fogyasztásra való termelés dominál.

3. táblázat: Az egyéni gazdaságok megoszlása tevékenységük jellege szerint

Jelleg	2000.	2005.
Csak saját fogyasztásra termel	60,4	51,4
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	31,4	33,0
Elsősorban értékesítésre termel	8,0	15,5
Főként mezőgazdasági szolgáltatást végez	0,2	0,1

Forrás: Gazdaság szerkezeti összeírás, 2005. KSH

Az árutermelő jelleg erősödésére utal az is, hogy növekszik a főállású egyéni gazdálkodók aránya.

4. táblázat: Az egyéni gazdaságok megoszlása a gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenység szerint

Az egyéni gazdaságon kívüli jövedelemforrás	2000.	2005.
Nincs	56,5	61,2
Van, főfoglalkozásban	42,5	37,8
Van, mellékfoglalkozásban	1,0	1,0

Forrás: Gazdaság szerkezeti összeírás, 2005. KSH

Laki László tanulmánya szerint mindent egybevetve a vidéki háztartások 55 százaléka érdekelt a mezőgazdasági kistermelésben, bár meglehetősen nagy - mintegy 17 százalék - a gazdasági méretet el nem érő földterülettel rendelkezők aránya. A gazdálkodásban így vagy úgy érintett háztartások aránya tehát továbbra is meglehetősen magas.

A KSH-ban elvégzett időmérleg adatok elemzése más oldalról közelíti meg a népesség agrárérinthettségét, különösen azért, mert itt azok is megjelennek a statisztikákban, akik nem rendelkeznek földdel vagy haszonállattal, de fizetett vagy nem fizetett munka formájában végeznek mezőgazdasági tevékenységet mások számára. E felmérés szerint a 15-74 év közötti népesség körében a férfiak 28, a nők 23 százaléka végez mezőgazdasági jövedelemkiegészítő tevékenységet., s a jövedelemkiegészítő tevékenységek közül erre fordítják a legtöbb időt. (A

férfiak esetében naponta átlagosan 62, a nőknél pedig 34 percet, ami mindkét esetben kb. 90 százaléka a jövedelemkiegészítő tevékenységre fordított összidőnek.)

A részmunkaidős munka felmérésének adatai ehhez kapcsolódva azt mutatják, hogy a 15-74 éves népesség 24 százaléka végzett jövedelemkiegészítő mezőgazdasági munkát, ezen belül a sem földdel, sem haszonállattal nem rendelkezők 4 százaléka, míg a földdel vagy haszonállattal rendelkezők 39 százaléka. Ez az arány nagyon figyelemre méltó, különösen azt annak ismeretében, hogy a megfigyelt népesség körében a főfoglalkozásúak aránya is alig haladja meg a 60 százalékot. Ezek az adatok országosak, a vidéki lakosság körében természetesen nagyobb ez a fajta agrárérinthettség is.

Az időfelhasználás adatai közül érdemes kiemelni, hogy éves szinten a mezőgazdasági tevékenységekre fordított (nem mezőgazdasági főfoglalkozásból származó) időráfordítás meghaladja a kétmilliárd órát, ami az összes termelő (kereső) munka időalapjának 20 százalékát teszi ki, ezzel szemben a mezőgazdaság hozzájárulása a GDP-hez 3-4 százalék. Ez az összehasonlítás egyrészt ráirányíthatja a figyelmet a mezőgazdasági munka alacsony hatékonyságára, másrészt utal, hogy a mezőgazdasági munka alulfizettségére is. Persze a kiegészítő mezőgazdasági munka gyakran nem pénzjövedelem szerzésére irányul, hanem önellátásra vagy más háztartásnak nyújtott segítségre.

5. táblázat: Nem mezőgazdasági tevékenységet is végző gazdaságok aránya gazdaságcsoportjukon belül

Tevékenység	Egyéni gazdaságok			Gazdasági szervezetek		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Húsfeldolgozás	0,4	0,4	0,8	1,2	0,8	1,3
Tejfeldolgozás	0,1	0,6	0,5	0,4	0,4	0,4
Gyümölcs- és zöldségfeldolgozás	0,2	0,5	1,3	1,3	0,8	1,0
Borkészítés, borpalackozás	2,9	1,3	0,6	2,1	2,5	3,3
Takarmánykeverés	0,1	0,0	0,1	7,0	1,5	1,6
Vendégfogadás, vendéglátás	0,1	0,1	0,1	3,2	1,9	2,4
Fuvarozás	0,5	4,5	0,4	11,5	5,8	4,9

Forrás: Gazdaságszerkezeti összeírás, 2005. KSH

Nyugat-Európában a vidéki foglalkoztatás jellegzetességeként, a multifunkcionális mezőgazdaság természetes kísérőjeként kezelik azt a jelenséget, hogy a gazdák nagy része a szűken vett mezőgazdasági tevékenységen túl élelmiszer feldolgozó, vendéglátó, szolgáltató

tevékenységgel egészíti ki jövedelmét. Tapasztalat az, hogy ez ilyen kiegészítő tevékenységek jelentősen hozzájárulnak ahhoz is, hogy az adott településen a szolgáltatások színvonala javuljon. Az Európai Unió jelentős összegekkel támogatja a vidéki gazdálkodók ilyen irányú törekvéseit. Efféle diverzifikációt a magyar vidékfejlesztési elképzelések is preferálják, az elmúlt évi összeírás adatai viszont azt mutatják, hogy rendkívül kicsi a súlya a kiegészítő tevékenységeknek. Különösen feltűnő. Hogy a sokat emlegetett falusi turizmus is milyen gyerekcipőben jár Magyarországon.

Rugalmas foglalkoztatási formák a magyar mezőgazdaságban

Az eddigiekből is kiderült, hogy az agrárágazatban a teljes munkaidős, hagyományos foglalkoztatás mindinkább visszaszorul, helyét egyre inkább a rugalmas (atipikus) formák veszik át. A hagyományos foglalkoztatási jogcímenen dolgozó munkaerő az utóbbi tíz évben csaknem megfeleződött.

Az atipikus formák térnyerése Nyugat-Európában is, nálunk hozzájárult is a gazdasági átalakulással együtt járó kedvezőtlen hatások enyhítéséhez. Lényeges különbség van azonban e tekintetben is a nyugati és a magyar munkapiac között. A különbség mennyiségileg és tartalmilag is kimutatható.

Az Európai Unió statisztikai rendszere, az EUROSTAT a nem hagyományos foglalkoztatás három formáját kíséri figyelemmel: a munkaviszony keretében a részmunkaidőt és a határozott időre történő alkalmazást, valamint az önfoglalkoztatást. A három megfigyelt forma mindegyike meglehetősen terjed az EU régi tagállamaiban, összességében azonban 2002-ben a 15 régi tagországban a keresők csaknem fele, 45,7 százaléka dolgozott a három forma valamelyikében. Ugyanez az arány Magyarországon 24,7 százalék volt.

6. táblázat: Az atipikus foglalkoztatási formák aránya a mezőgazdaságban, 2002.

	Részmunkaidős foglalkoztatás	Önfoglalkoztatás	Határozott idejű szerződés
	az összes mezőgazdasági foglalkoztatott százalékában		
EU-15	16,9	52,7	10,8
Magyarország	4,3	37,7	10,0

Forrás: European Commission, European Social Statistics, labour Force Results 2002. Luxemburg, 2003.

Az atipikus foglalkoztatási formák elterjedése a mezőgazdaságban is elég lényegesen eltér Magyarországon a régi Európai Unió országoktól. Az említett három foglalkoztatási forma aránya a nyugat-európai mezőgazdaságban 86,4 százalék, Magyarországon 52,0 százalék. Amint azt a 6. tábla adatai mutatják, a mezőgazdasági részmunkaidős foglalkoztatottak aránya sokkal kisebb nálunk, a különbség minden bizonnyal a bejelentés nélküli alkalmi munkások nagy számával magyarázható. Az önfoglalkoztatás aránya is sokkal kisebb. A határozott idejű szerződéses foglalkoztatás tekintetében nincs lényeges különbség.

A mi mezőgazdaságunkban alkalmazott atipikus foglalkoztatás tartalmát tekintve is elég lényegesen eltér az Európai Unió régi tagállamaitól. Míg a fejlett piacgazdaságok a rugalmas formákat tudatosan, aktív munkapiaci eszközként formálták és alkalmazták, amelyekhez megfelelő munkajogi és társadalombiztosítási garanciákat rendeltek. Felismerték, hogy a magára hagyott piac egy sor gazdasági és szociális kérdésre nem tud spontán választ adni, a kialakuló feszültségek mérsékléséhez – társadalmi egyetértésen alapuló – állami beavatkozás szükséges. Az atipikus foglalkoztatási formák terjedése nálunk döntően állami ösztönzés és garanciavállalás nélkül ment végbe, lényegében a munkaadók és a munkavállalók rövid távú érdekeinek és alkujának megfelelően. A mezőgazdaságban különösen jellemző volt az adót kímélő megoldások keresése. Ezek bevétele rövid távon a megélhetés gondjait és a szociális feszültségeket tompítja ugyan, de nem nyújt fedezetet és főként nem nyújt jogosultságot a később fontossá váló nyugdíjellátásra, egészségügyi juttatásra.

Az önfoglalkoztatottak aránya a 6. tábla tanúsága szerint a magyarországi mezőgazdasági foglalkoztatottak körében közel 38 százalék. Érdekes lehet ezt összehasonlítani az összes ágazat együttes arányszámával. A statisztikai kimutatások szerint az összes hazai foglalkoztatottnak csak 13 százaléka önfoglalkoztatott. Ráadásul tudjuk, hogy ez az adat is csalóka. Az önfoglalkoztatók meglehetősen nagy része Magyarországon csak formálisan tekinthető függetlennek. A rendszerváltás után igen sok kényszervállalkozás alakult, s közöttük is jelentős arányt képviselnek az alkalmazotti viszonyt kényszerből vállalkozóivá alakítók. Az e körbe tartozók ténylegesen ugyanolyan kötöttségekkel rendelkeznek, mint a hagyományos munkaviszonyban foglalkoztatottak, de nem élvezik az ahhoz hasonló szociális védelmet. Tudjuk, hogy a közelmúltban a kormányzat erélyes harcot indított az ilyen, ún. színlelt szerződések ellen.

A valódi önfoglalkoztatás aránya Európában is mindenütt nagyobb az átlagosnál mezőgazdaságban, minden bizonnyal nálunk is. A tisztánlátáshoz azt is figyelembe kell azonban venni, hogy az ILO definíciója szerint a szövetkezeti tagokat önfoglalkoztatónak kell

tekinteni. Mint korábban láttuk, bár a szövétkezeti tagok száma az 1990-es években egytizedére csökkent, még így is a mezőgazdasági foglalkoztatottak 7 százalékát teszik ki. Az önfoglalkoztatóknak tehát egyötöde szövétkezeti tag.

IRODALOMJEGYZÉK

- Laki László 2005: A vidéki népesség társadalmi és szociális helyzete. (In. Vidék, mezőgazdaság, Európai Unió csatlakozás – az értékek változása. Szerkesztő: Kovách Imre. – MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Tóth Erzsébet 2000: A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.

European Commission, European Social Statistics, labour Force Results 2002. Luxembourg, 2003.

Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyv, 2003. KSH

Főbb munkaügyi folyamatok 2006. január – június. KSH

Magyarország mezőgazdasága 2005. Gazdaságszerkezeti összeírás. Előzetes adatok. KSH, 2006.

A munkaerő-felmérés idősorai 1992-2005. KSH 2006.